

ОПОЗИЦІЙНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ОДНА З ФОРМ НАРОДНОГО СПРОТИВУ ПОЛІТИЦІ «СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ» ТА ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ

У статті висвітлено проблеми функціонування опозиційного фольклору як однієї з пасивних форм селянської «культури опору» політиці «суцільної колективізації» та Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, показано передумови його появи та еволюцію на початку 1930-х рр., обґрунтовано тезу про те, що опозиційний фольклор виступав одним з чинників селянської самоідентифікації в площині координат «свій-чужий».

Ключові слова: «суцільна колективізація», Голодомор 1932–1933 рр., «культура опору», самоідентифікація, опозиційний фольклор, сатира.

Постановка проблеми

У період «суцільної колективізації» та Голодомору селянство, намагаючись протистояти «чужинцям» – представникам іншого, неселянського світу, багато в чому діяло як соціальна група зі спільними економічними інтересами, чия ідентичність формувалася в ході конфліктів з представниками інших соціальних груп (т. зв. «чужинців»), виражаючись крізь типові моделі сприйняття та політичної свідомості, яка хоч і знаходилася в зародковому стані, однак була достатньою для вираження власних інтересів, що проектувалися у різний спосіб, в тому числі через фольклор.

Незважаючи на те, що число публікацій, присвячених різним аспектам колективізації та Голодомору, нараховує щонайменше пів сотні тисяч, про опозиційний фольклор того часу писалося небагато. Це, в свою чергу, привело до того, що цінне джерело тієї епохи лише порівняно недавно потрапило до поля зору дослідників, а тому ще чекає на ретельне і комплексне вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останній час історична наука збагатилась багатьма працями, які висвітлюють соціальні настрої, поведінку та опір селянства більшовицькому режиму в 1920–1930-х рр.

Перш за все слід відзначити вагомий внесок у розробку проблеми опору українського селянства кінця 1920-х – початку 1930-х рр. українських дослідників. Зокрема, Н. Бем, В. Василенка, В. Васильєва, О. Ганжі, Л. Гриневич, Г. Капустян, С. Кульчицького, Н. Лапчинської, О. Лисенка, В. Марочка, Б. Патриляка, Р. Подкура, В. Сергійчука, О. Стасюк, В. Тиліцака, В. Улянича, Ю. Шаповала, О. Штоквиша та ін.

Для західної історіографії тема народного опору в сталінські 1930-ті рр. не є абсолютно новою. За останні кілька десятиліть західне історіографічне відображення тих часів розширилося тематично і концептуально. Мова йде, перш за все, про ґрунтовні праці А. Береловича, А. Граціозі, А. Джонсона, Р. Конквеста, Х. Куромії, Р. Манінга, В. Лінн, Р. Наймарка, В. Нолла, Ш. Фіцпатрік та ін. Серед доробку російських радянологів привертають увагу праці О. Архіпової, М. Івніцкоґо, С. Неклюдова та Н. Тархової.

Втім, продуктивне дослідження опозиційного фольклору як однієї з форм народного опору може бути найбільш успішним лише за умов інтердисциплінарного підходу, який акумулював би здобутки істориків, фольклористів, етнологів, філологів, літературознавців, психологів та інших фахівців. Так, від середини ХХ ст. цей феномен став предметом вивчення етнографів, істориків та мовознавців української діаспори: Ю. Мовчана, Ю. Семенка, Г. Сенька (Юрія Сенька), О. Раня та ін. Серед сучасних вітчизняних дослідників опозиційного фольклору варто виділити доробки В. Борисенко, І. Бугаєвича, Я. Гарасима, О. Делії, І. Дзюби, С. Дровозюка, В. Дубравіна, Р. Кирчіва,

Т. Конончук, Є. Луньо, Я. Музиченко, В. Пахаренка, В. Сокола, О. Стасюк, Г. Степанченко, М. Чернописького та ін.

Метою публікації є висвітлення ролі фольклору в арсеналі пасивних форм спротиву селянства політиці «суцільної колективізації» та Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Виклад основного матеріалу

Переходячи до аналізу місця та ролі опозиційного фольклору серед форм селянського опору, спершу спробуємо дати пояснення тому, що таке власне опір? Це складне питання, на яке неможливо дати просту відповідь, так як ми намагаємося вмістити термін в більшу кількість питань і часто безладних дефініцій. По суті, опір включає в себе поняття опозиції – активної, пасивної, вміло замаскованої, приписуваної чи навіть припущеної. Оскільки більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників відносять фольклор до числа пасивних форм опору, то саме про цю групу буде йти мова далі.

Пасивний опір, як характерна і глибоко вкорінена поведінка «нижчих класів» (у немарксистському розумінні цього поняття), був широко розповсюджений у 1930-ті рр., ставши буквально способом життя. Пасивний опір до деякої міри розпізнати важче, ніж більшість видів активного опору. Автором було встановлено, що така форма опору може включати: відмови селян продавати хліб за низькими держцінами; відмови виконувати плани посівних; відмови створювати насінневі фонди; імітацію праці у колгоспах та / або неякісну роботу; листи-скарги до «доброго» вищого партійного керівництва; невихід на роботу до колгоспів; переховування зерна; таємний продаж, моріння голодом або забій селянами власної худоби з метою не допустити її колективізації та, звичайно, опозиційний фольклор [6, 212].

Категорія пасивного опору може бути розширена і включити в себе те, що Дж. Скотт назвав «зброєю слабких» або «щоденними формами опору». До останніх він включив усі елементи пасивного опору, зазначені вище, а також ще більш суб'єктивні місцеві розмови, ритуальне, вдаване невігластво, симуляції та обман, фальшиву поступливість. Дж. Скотт вважає ці поняття народним «мистецтвом опору», категорією аналізу, що розширює рамки опору для визнання автономної чи напівавтономної народної культури чи культур, що існують паралельно з домінуючою культурою [8].

Як бачимо, у протистоянні з владою селяни застосовували звичний арсенал форм спротиву, вибір яких зумовлювався їх ефективністю та реакцією з боку влади. Згадані форми селянського опору характеризувалися прагматизмом, гнучкістю та здатністю до пристосування, що в боротьбі з могутньою та репресивною владою були життєво важливим ресурсом. Селяни вдавалися до насильства лише в крайньому разі, коли відчай і жага помсти досягали такого рівня, що могли штовхати їх на відкритий конфлікт.

Антирадянський фольклор, який зародився в часи громадянського збройного протистояння 1917–1921 рр. був однією з форм соціальної мімікрії та водночас предтечою більш широкого за своїм змістом феномену – опозиційного фольклору. За допомогою цього засобу народ в іронічно-глузливій формі висвітлював різноманітні негативні суспільні тенденції, політику влади, окремих партійних діячів, а то й керівництво держави. У той же час опозиційний фольклор як форма опору став природною відповіддю на неприродний «радянський фольклор», що масово насаджувався культивувався у народі. Перефразовуючи Ю. Колісника [5, 31], можна стверджувати, що тривале самозбереження селянського світу-культури в умовах жорсткого тиску тоталітарної системи стало можливими завдяки несприйняттю нав'язуваних ідеологічних концепцій, показником чого був опозиційний фольклор. Не можна не погодитися з думкою російських дослідників О. Архіпової та С. Неклюдова, що ретельна увага держави до фольклору – річ досить рідкісна [1]. Додаймо, що ретельна увага тоталітарної держави до цього феномену – річ взагалі унікальна, але лише доти, доки фольклор не спрямовується проти неї самої.

У 1920-х – 1930-х рр. влада і суспільство опинилися в ситуації своєрідної прямої взаємодії, без посередництва відчужених під час революції ієрархічних механізмів

колишньої соціальної і культурної системи. За таких умов народ вдався до використання традиційної культури в процесі взаємодії з владою [1]. Саме в таких умовах найбільш чітко виступає феномен, який можна назвати «культурою народного спротиву». За В. Лінн, – це притаманний селянству особливий стиль комунікації, поведінки та взаємодії з елітами, основні традиції якого були властивими для різних країн у різні періоди. У цьому стилі – прагнення диктувати свою волю владі, протестувати проти її кроків, що поєднується зі спробами пристосуватися до встановленого нею режиму [7, 13].

У рамках дослідження опозиційного фольклору доцільно звернутися до однієї з форм активного селянського опору, якою були листівки та анонімки, що містили не тільки погрози фізичної розправи з місцевими комуністами та активістами, але й заклики до непокори та селянського повстання проти влади. Лише протягом 1930 р. ДПУ зареєструвало в Україні 1211 листівки. Серед них 282 були повстанського характеру; проти колективізації – 880, проти хлібозаготівель – 41; проти податку та само обкладення – 14; релігійних за змістом – 31; монархічних – 17; антисемітських – 23; проти розкуркулення – 2; троцькістських та інших «ухильницьких» – 2; антирадянських – 52 [4, 206]. З урахуванням цього, а також з огляду на розробку автором статті (з урахуванням доробку попередніх дослідників) відповідної системи таксономії, видається доцільним і перспективним завданням подібний структурний аналіз зразків опозиційного фольклору. Втім, цьому ще має передувати ретельна і масштабна пошукова робота, бо незважаючи на публікацію окремими дослідниками таких збірок народної творчості, критичної маси матеріалу все ще бракує.

Проте, для розуміння природи і значення опозиційного фольклору доцільно звернутися до його класифікації за об'єктом критики. Наведемо найбільш розповсюджені групи: 1) проти антиселянської політики влади; 2) проти комбідів та інститутів, що становили опору радянської влади на селі; 3) проти вищого керівництва СРСР; 4) проти місцевих активістів та посадовців; 5) проти національної політики більшовиків; 6) проти кампанії атеїзму; 7) проти «суцільної колективізації»; 8) проти політики Голодомору тощо.

З огляду на вищесказане, можемо прийти до **висновків**, що саме традиція була для «селянської культури опору» одним із ресурсів мобілізації, легітимації діяльності, обґрунтування своїх інтерпретацій політики держави та відповідей на неї. Складовою цієї традиції був, природно, фольклор.

Аналіз тогочасної народної творчості дає змогу якнайкраще визначити деякі суттєві риси свідомості українського селянства. На відміну від листів-скарг до вищих органів влади, зразки опозиційного фольклору майже не містять сюжетів про «доброго» правителя; селяни визначали радянську владу як чужу для них. Типові вислови, що це влада «жидів і кацапів» (відображення побутового рівня етнічної свідомості та певної етнічної напруги), що В. Ленін та Й. Сталін кати та уособлення антихриста, доповнювались висловами про те, що голова сільради або голова колгоспу теж чужі. Протиставлення себе як єдиного світу селян-трудівників ворожому світу влади супроводжувалось неоднозначними закликами, що варіювались від ідеї українського національного об'єднання до побудови радянської влади без більшовиків чи, навіть, ностальгії за дореволюційними часами.

Злам багатовікових звичаїв селянського життя у ході колективізації загострив есхатологічні настрої, передчуття кінця світу, апокаліпсису [3, 143–144]. Це, в свою чергу, також породило цикл опозиційного фольклору з релігійним підґрунтям – т. зв. «фольклор чудес» (В. Дяків).

Хоча прояви пасивного опору є предметом багатосторонніх тлумачень та пояснень, їх об'єктивну реальність не можна ставити під сумнів, беручи до уваги контекст і результати поведінки селян в колгоспах. Мотивовані цілою низкою не завжди чітко визначених причин, вони використовували різні форми пасивного опору, серед яких помітне місце займав опозиційний фольклор.

Література

1. Архипова А. Фольклор и власть в закрытом обществе / А. Архипова, С. Неклюдов. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru>
2. Бугаєвич І. Дожилася Україна... (народна творчість часів голодомору і колективізації на Україні) / І. Бугаєвич. – К. : Український письменник, 1993. – 29 с.
3. Васильєв В. Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) / В. Васильєв // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2005. – Вип. 31. – С. 140–150.
4. Ганжа О. Опір селянства політиці суцільної колективізації в Україні / О. Ганжа // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2000. – № 5. – С. 200–215.
5. Колісник Ю. Усно-народна творчість як складова інформпростору радянської України / Ю. Колісник // Теле- та радіожурналістика, 2010. – Вип. 9. – С. 30–36.
6. Компанієць О. В. Народний опір політиці «суцільної колективізації» в Україні на зламі 1920-х – 1930-х рр.: витоки, періодизація, форми, цілі / О. В. Компанієць, В. К. Мотуз // Українська минувшина: джерела, постаті, явища. – К., 2015. – С. 209–222.
7. Линн В. Крестьянский бунт в эпоху Сталина. Коллективизация и культура крестьянского сопротивления / В. Линн. – М., 2010. – 367 с.
8. Scott J. Everyday forms of peasant resistance / J. Scott. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://libcom.org>

References

1. Archipova, A. & Nekludov, S. (2010). *Folklore and Power in a Closed Society Retrieved from: <http://magazines.russ.ru>* (in Rus.)
2. Bugaevich, I. (1993). *Ukraine has Achieved... (Folklore of the Great Famine «Total Collectivization» Times)*. K.: Ukrainian writer (in Ukr.)
3. Vasiliev, V. (2005). Peasant Resistance to Collectivization in Ukraine (1930th). *History of Ukraine: Little-Known Names, Events, Facts, 31, 140-150* (in Ukr.)
4. Ganzha, O. (2000). The Peasants Resistance to Policy of Total Collectivization in Ukraine. *Issues of History of Ukraine: Facts, Opinions, Search, 5, 200-215* (in Ukr.)
5. Kolisnyk, Y. (2010). Oral Folklore as Part of the Information Field in Soviet Ukraine. TV and radio journalism, 9, 30-36 (in Ukr.)
6. Kompaniyets, O. & Motuz, V. (2015). People's resistance to the policy of total collectivization in the late 1920th – 1930th: origins, periods, forms, goals. *Ukrainian past: sources, figures, events. Kyiv, 209-222* (in Ukr.)
7. Lynne, V. (2010). Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance. Moscow: ROSSPEN (in Rus.)
8. Scott, J. Everyday forms of peasant resistance. Retrieved from: <http://libcom.org> (in Eng)

Kompaniyets Alex Viktorovuch

4th year student of the Institute of History and Philosophy ChNU them. B. Khmelnytsky

Opposition Folklore as a Form of Popular Resistance to the Policy of «Complete Collectivization» and Great Famine (Holodomor) 1932–1933 in Ukraine

Abstract. The article is refer to the problems of functioning of opposition folklore as one of the passive forms of peasant «culture of resistance» to the policy of «total collectivization» and the Great Famine (Holodomor) of 1932–1933 in Ukraine, shows conditions of its emergence and evolution in the early 1930th., proved the thesis that opposition folklore was one of the factors of peasant identity in coordinates plane «friend or foe».

Key words: «the total collectivization», the Great Famine (Holodomor) 1932–1933, «culture of resistance», self-identification, the opposition folklore, satire.

Introduction. During the «total collectivization» and Great Famine (Holodomor) 1932–1933, peasantry tried to resist the «strangers» – representatives of the other, not-peasant world, largely operated as a social group with common economic interests, whose identity was formed in conflict with other social groups («strangers»).

Despite that, there are at least half of the hundreds of thousands publications about various aspects of collectivization and Great Famine, the opposition folklore was wrote a little bit. This, in turn, led to a losing of a valuable source of that era. It was got into the field of view of researchers only recently, and therefore still waiting for a thorough and comprehensive study.

The **purpose** of research is to study the role of folklore in the arsenal of passive forms of resistance peasants policy of «complete collectivization» and the Great Famine (Holodomor) of 1932–1933 in Ukraine.

Methods of researching are represented by: analysis of sources; comparative method; generalization; the common logical methods.

Results. Nor should we forget that the forms of peasant resistance are not just a product of the social ecology of the peasantry. The parameters of resistance are also set, in part, by the institutions of repression. To the extent that such institutions do their 'work' effectively, they may all but preclude any forms of resistance other than the individual, the informal, and the clandestine.

Thus, it is perfectly legitimate – even important - to distinguish between various levels and forms of resistance: formal-informal, individual collective, public-anonymous, those which challenge the system of domination – those which aim at marginal gains.

Many of the forms of resistance we have been examining may be 'individual' actions, but this is not to say that they are uncoordinated. Here again, a concept of coordination derived from formal and bureaucratic settings is of little assistance in understanding actions in small communities with dense informal networks and rich, and historically deep, sub-cultures of resistance to outside claims. It is, for example, no exaggeration to say that much of the folk-culture of the peasant 'little tradition' amounts to a legitimation, or even a celebration, of precisely the kinds of evasive and cunning forms of resistance we have examined. In this and in other ways (for example, tales of bandits, peasant heroes, religious myths) the peasant subculture helps to underwrite dissimulation, poaching, theft, tax evasion, avoidance of conscription and so on. While folk-culture is not co-ordination in the formal sense, it often achieves a 'climate of opinion' which, in other more institutionalised societies, would require a public relations campaign.

Originality. Author in complex showed problems of functioning of opposition folklore as one of the passive forms of peasant «culture of resistance» to the policy of «total collectivization» and the Great Famine (Holodomor) of 1932–1933 in Ukraine, proved the thesis that opposition folklore was one of the factors of peasant identity in coordinates plane «friend or foe».

Conclusion. Review of the newest researches and publications shows that cases of passive resistance are the subject of multilateral interpretations and explanations of their objective reality can not be put into question, taking into account the context and the results of the behavior of peasants on collective farms (kolkhoz). Peasants, which were motivated by a number not always clearly defined reasons, used various forms of passive resistance, among them a prominent place occupied opposition folklore.

Keywords: «Collectivization» Holodomor 1932–1933. «Culture of resistance» identity, opposition folklore satire.